

*Гарбар І. В.,**старший викладач кафедри сучасних мов**Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова**Гарбар А. І.,**старший викладач кафедри сучасних мов**Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова*

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ДІЛОВОМУ МОВЛЕННІ

Анотація. У статті висвітлено питання семантики різних груп фразеологічних одиниць усного та писемного ділового мовлення. Встановлено, що фразеологічні одиниці ділового мовлення є нормативними, стандартизованими висловами зі стійким лексичним складом та граматичною будовою. На основі вивчення низки наукових праць виявлено, що за ступенем лексикалізації фразеологічні одиниці поділяються на три групи: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення. Встановлено, що діловому мовленню властиві книжні дієслівно-іменні лексикалізовані сполучення та фразеологічні іменні сполучення. Акцентовано увагу на дієслівно-іменних сполученнях (розщеплених присудках), які вживають замість паралельних однослівних дієслівних форм. Проілюстровано на конкретних прикладах лексикалізовані сполуки, у яких можлива незначна десемантизація одного з компонентів. Не можна не зважати на те, що термінологізовані сполуки та номенклатурні назви, які позбавлені будь-яких елементів образності, також належать до книжних сполучень ділового мовлення. Зауважено, що так як усне ділове мовлення менш стандартизоване, ніж писемне, то зрідка у ньому можуть вживатися фразеологічні єдності та фразеологічні зрощення (ідіоми), які вносять елемент неофіційності в ділове спілкування.

Акцентовано увагу на аномативних фразеологічних одиницях, вживання яких призводить до порушень семантики ділового мовлення. З'ясовано, що найважливішою проблемою у вивченні фразеологізмів є встановлення їхніх значень. На фактичному мовному матеріалі проаналізовано типові фразеологічні помилки. Зауважено, що фразеологічні аномативи у діловому мовленні є результатом неправильного засвоєння їх значення, зміни лексичної сполучуваності, спотворення форми та складу.

Ключові слова: ділове мовлення, фразеологічні одиниці, фраземи, лексикалізовані сполучення, стійкі вислови, фразеологічні аномативи.

Постановка проблеми. Знання фразеологічних скарбів української мови, свідоме та доречне їх вживання є свідченням точного, логічного, виразного, багатого та емоційного мовлення. Основні норми суспільно-політичного життя, особливості складних державотворчих процесів, що відбувалися й відбуваються в Україні значною мірою відтворюються у семантиці фразем ділового мовлення. Ділове мовлення послуговується здебільшого безособовими (безобразними) формульними лексикалізованими одиницями, на відміну від розмовного, художнього та публіцистичного стилів. Те, що у зазначених стилях слугує образом, а в мові засобів масової

інформації стає штампом, у діловому мовленні функціонує як нормативний, стандартизований вислів [1, с. 140]. Фразеологічним одиницям ділового мовлення властива стійкість лексичного складу та відтворюваність. Вони закарбовуються у пам'яті мовця та використовуються відповідно до ситуації мовлення. Найважливішою проблемою у вивченні фразеології є семантизація фразеологізмів, тобто встановлення їхніх значень [2, с. 26]. Наразі актуальним є дослідження типів фразеологічних одиниць та виявлення їх аномативних варіантів, що трапляються як в усному так і у писемному діловому мовленні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування фразеологізмів у галузі стилістики розглядали відомі вчені, зокрема О. Пономарів, С. Єрмоленко, Л. Мацько, М. Пилинський, О. Сидоренко, Н. Сологуб та ін. Окремі аспекти питання фразеологічної семантики офіційно-ділового стилю висвітлено у працях таких науковців як М. Алефіренко, А. Григораш, В. Морозюк, Л. Кулакевич, П. Дудик, Л. Азарова, О. Тихоненко. Дослідженням особливостей структурно-семантичних типів фразеологізмів сучасних офіційно-ділових текстів займалися Д. Горбачук, О. Сушко, О. Тихоненко. Мовні формули українських дипломатичних текстів досліджували О. Мацько та Н. Поліщук. Дослідженням впливу стійких фразеологізмів у формуванні професійної культури здобувачів вищої освіти досліджувала В. Тимкова.

Метою статті є систематизація та аналіз особливостей вживання фразеологічних одиниць у діловому мовленні.

Мета дослідження зумовлює реалізацію таких завдань: окреслити основні групи фразеологічних одиниць; виявити, які фразеологічні одиниці властиві писемному, а які усному діловому мовленню; проаналізувати різновиди фразеологічних сполучень ділового мовлення; систематизувати та проаналізувати фразеологічні аномативи, які трапляються у діловому мовленні.

Основний матеріал. Єдиного тлумачення поняття *фразеологізм* наразі не існує. Однак більшість мовознавців схильні до визначення, що *фразеологізм* – стійкі семантично цілісні сполуки кількох слів, які в процесі мовлення сприймаються як готові словесні формули. На позначення предмета фразеології вживають тотожні за значенням поняття *фразеологізм*, *фразеологічна одиниця* та *фразема*. У діловому мовленні фразеологізми (фразеологічні одиниці, фраземи) посідають окреме місце в системі функціонально-стилістичної диференціації української фразеології, так як є нормативними, стандартизованими висловами зі стійким лексичним складом та граматичною будовою. Відомий український мовознавець П. Дудик зазначає, що подібно до слова (але на відміну від словоспо-

лучення і речення), фразеологізм існує в мові у «готовому» вигляді, в колективно усвідомленій і всіма прийнятій формі, яка тільки частково може змінюватись в індивідуальному мовленні [3, с. 177].

У сучасному українському мовознавстві відомо кілька класифікацій фразеологізмів. Дослідниця О. Тихоненко зауважує, що в основі класифікації фразеологізмів лежать понятійний (семантичний) та функціонально-стилістичний підходи. Більшість мовознавців визнає обсяг фразеології за семантичним принципом, за яким стійкі словосполучення за критерієм семантичної мотивованості їх компонентів поділяються на фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення [4, с. 100]. Використання фразеологічних одиниць кожної групи пов'язане зі стилістичною приналежністю тексту. У різножанрових текстах писемної ділової комунікації використовують фразеологічні сполучення, які позбавлені образності, суб'єктивної забарвленості, емоційності, метафоричності, не порушують цілісності значення, відтворюваності, відносної сталості структури та сприяють швидкому засвоєнню ділової інформації. У своїй дисертації О. Сушко зауважує, що є кілька підгруп фразеологічних сполучень: фразеологізми, які окреслюють абстрактні опредметнені поняття (*природа влади, тверді зв'язки з сусідами* тощо) та фразеологізми, що виступають назвами окремих дій, процесів, станів (*усунути з посади, гасити владу* тощо) [5].

Передусім розглянемо найпоширеніший різновид фразеологічних сполучень – книжні дієслівно-іменні лексикалізовані сполучення, що характеризуються відтворюваністю та стандартністю. У фразеологічних дієслівно-іменних сполученнях кожний залежний компонент (іменник) можна замінити, так як він самостійний за лексичним значенням, однак семантично опорне слово (дієслово) має обмежену сполучуваність. Прикладом можуть слугувати стилістично нейтральні фраземи на зразок: *зачепити проблему і зачепити інтереси; розв'язувати проблему і розв'язувати задачу; завдавати шкоди і завдавати поразки; потребувати допомоги і потребувати уваги; зводити нанівець і зводити до мінімуму* тощо. Також у діловому мовленні замість паралельних однослівних дієслівних форм вживають дієслівно-іменні сполучення (розщеплені присудки), які на думку З. Мацюк, краще запам'ятовуються та надають висловлюванню офіційності. Іменник, який входить до складу розщепленого присудка, точно кваліфікує певне значення, дає йому назву й наукове визначення [6, с. 212]. Наприклад: *надати рекомендації* (замість *рекомендувати*); *висловити подяку* (замість *подякувати*); *надавати допомогу* (замість *допомагати*); *надавати підтримку* (замість *підтримувати*); *робити ремонт* (замість *ремонтувати*); *робити застереження* (замість *застерегати*); *здійснювати контроль* (замість *контролювати*) тощо. Значення дієслівно-іменного сполучення не завжди співпадає зі значенням синонімічного дієслова, наприклад: *надати підтримку* – *підтримати*; *проводити змагання* – *змагатися*; *виявляти повагу* – *поважати* тощо. Дієслово більш конкретно передає дію.

Фразеологізацію писемного ділового мовлення можна простежити у фразеологічних іменних сполученнях на зразок: *електронна пошта, поштова скринька, місце реєстрації, зустріч на вищому рівні, авторське право, війна компромісів, разючі результати, грошовий переказ, чинне законодавство, штатний розпис, особова картка працівника, запобіжні заходи, на громадських засадах, нагальне питання, низка питань, плінність кадрів, недбале ставлення, йому ціни немає, місце під сонцем, сіль землі, граніт науки* тощо.

Водночас дослідники фразем ділового мовлення виділяють й інші підгрупи фразеологічних одиниць зокрема, власне ділову фразеологію, особливість якої полягає в тому, що вона тяжіє до термінів, а в її семантиці закладено кваліфікативне значення [5]. Прикладами власне ділових фразеологічних одиниць є назви документів на зразок: *посвідка на проживання, службова записка, витяг з протоколу, трудова угода, трудовий договір, рекомендаційний лист, супровідний лист*; а також назви дій, станів: *трудова стаж, трудові спори, грошова винагорода, матеріальна допомога, авторське право, робочий час, дипломатичний імунітет* тощо.

Як неподільні мовні одиниці відтворюються у процесі спілкування лексикалізовані сполуки (канцеляризми), у яких можлива незначна десемантизація одного з компонентів. Наприклад: *у зв'язку з розпорядженням* → *у зв'язку з хворобою*; *згідно з інструкцією* → *згідно з чинним законодавством*; *відповідно до досягнутої домовленості* → *відповідно до плану*; *незважаючи на недоліки* → *незважаючи на обставини*; *у відповідь на ваш запит* → *у відповідь на ваше прохання*; *брати до відома* → *брати до уваги*; *звернутися на адресу* → *звернутися з цього питання*; *з одного боку, з другого боку* → *з одного боку, з іншого боку*; *певною мірою* → *якоюсь мірою* тощо. Не можна не зважати на термінологізовані сполуки (фразеологічні терміни), які позбавлені будь-яких елементів образності, абстрактні за змістом на зразок: *електромагнітне поле, чарунка пам'яті, хімічна реакція, система координат, точка кипіння, квантове число* тощо. До власне ділової фразеології також належать номенклатурні назви, які зазвичай означають посаду, наприклад: *старший науковий співробітник, провідний фахівець кафедри, начальник відділу кадрів, соціальний педагог, молодша медична сестра, військовий аташе* тощо.

В усному діловому мовленні, яке менш стандартизоване, ніж писемне, іноді можуть вживатися фразеологічні єдності – вмотивовані стійкі словосполучення, цілісне значення яких є результатом впливу лексичних значень слів-компонентів. Фраземи цієї групи вносять елемент неофіційності в усне ділове спілкування, збільшують виразність висловлювань, заохочують до спільного міркування. Порівняємо типові приклади фразеологічних єдностей із тлумаченням: *краяти собі мозок* → думати, детально розмірковуючи над чимось; *зачепити за живе* → дошкулити; *вводити в оману* → навмисно неправильно інформувати; *не покладати рук* → працювати багато й старанно; *проходити червоною ниткою* → бути провідною думкою; *драконівські закони* → несправедливі, вкрай жорстокі закони; *перейти рубікон* → зробити вирішальний крок, прийняти безповоротне рішення; *віддати п'яльму першості* → визнати чийсь перевагу тощо.

Зосередимо увагу ще на одній групі фразеологічних одиниць – фразеологічних зрощеннях (ідіомах), які зрідка вживаються в усному діловому мовленні. Ідіоми – це невмотивовані стійкі образні словосполучення, зміст яких не впливає з лексичного значення елементів. Отож порівняємо приклади ідіом з їх тлумаченням: *байдики бити* → ледарювати; *пекти раків* → червоніти від сорому; *глека розбити* → посваритися; *давати перцю* → дуже сварити; *точити яси* → розповідати про що-небудь; *чорта з два* → ні за яких обставин; *сон в руку* → те, що наснилося, збудеться; *з'їсти собаку* → набути великого досвіду у якійсь справі; *як мокре горить* → дуже повільно; *сім раз відміряй, а один відріж* → обдумуй рішення; *шити білими нитками* → невміло, погано замаскований, виконаний; *знімати стружку* → ляяти, сварити; *грати першу скрипку* → бути головним у справі; *зарубати на носі* → запам'ятати тощо.

Є очевидним, що лексичне значення семантично опорного слова ідіоми не співпадає із тлумаченням фраземи.

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що у діловому мовленні фразеологічні сполучення використовують частіше, ніж єдності та зрощення. Зрощення та єдності найчастіше використовуються у розмовному та художньому стилях, де рівень стандартизації тексту є мінімальним [7, с. 143].

Насамкінець з'ясуємо, які фразеологічні аномативи трапляються у діловому мовленні. На думку Н. Бондаренко, помилки у вживанні фразеологізмів зводяться до неправильного засвоєння їх змісту; спотворення форми, складу; зміни лексичної сполучуваності; це перифразування крилатих висловів, прислів'їв, приказок; утворення ненормативних фразеологізмів; невдалої побудови словосполучень за типом відомих фразеологічних зворотів; недоречного або невмілого їх використання [8, с. 20]. Сучасний комунікатор повинен дотримуватися правил вживання фразеологічних одиниць, задля цього пам'ятати, які відхилення призводять до порушення норм слововживання у діловому мовленні. Отож аномативами у фразеології є:

– семантично відмінні дієслівно-іменні сполучення на зразок: *візьми себе в руки* (замість *опануй себе*); *відпала необхідність* (замість *немає потреби*); *приходить на думку* (замість *спадати на думку*); *погасити заборгованість* (замість *сплатити заборгованість*) тощо;

– скальковані одиниці (росіянізми) – конструкції з українізованими формами, у яких простежується буквальный переклад російських слів на зразок: *учбовий заклад* (рос. учебное заведение) → *навчальний заклад*; *запланувати міроприємства* (рос. запланировать мероприятия) → *запланувати заходи*; *придбати у розстрочку* (рос. приобрести в рассрочку) → *придбати на виплат*; *держатися в стороні* (рос. держаться в стороне) → *бути осторонь*; *заклювати угоду* (рос. заключать соглашение) → *укладати угоду*; *прийняти міри* (рос. принять меры) → *вжити заходів*; *приймати до уваги* (рос. принимать во внимание) → *взяти до уваги* тощо;

– слова-дублети, у яких простежується заміна питомого українського слова іншомовним, що призводить до семантичної тавтології на зразок: *саміт на вищому рівні* (замість *зустріч на вищому рівні*); *вільна вакансія* (замість *вільне місце*); *встановлений факт* (замість *встановлена інформація*); *консенсус думок* (замість *збіг думок*) тощо;

– фразеологічні одиниці з підміненими синонімічними компонентами, які різняться відтінками значень на зразок: *ведучий спеціаліст* (замість *провідний фахівець*); *скрутне положення* (замість *скрутне становище*); *зустрічаються помилки* (замість *трапляються помилки*); *не дивлячись на недоліки* (замість *незважаючи на недоліки*) тощо.

Висновок. Отже, можна впевнено стверджувати, що фразеологія ділового мовлення посідає вагоме місце у лексикології сучасної української літературної мови, хоча й зазнала негативного впливу російської мови, що простежується у надмірному вживанні скалькованих одиниць (росіянізмів). Правильне та доречне вживання фразеологічних одиниць увиразнює та урізноманітнює сутність ділового мовлення, підвищує ефективність комунікації, посилює дієвість слова, сприяє швидкому обробленню тексту документа. З вищезгаданих груп фразеологічних одиниць перевагу віддають фразеологічним сполученням, зокрема книжним дієслівно-іменним лексикалізованим сполученням та фразеологічним іменним сполученням. Фразеологічні єдності та ідіоми зрідка вживаються в усному діловому мовленні, додаючи відтінок неофіційності, оригінальності та влучності висловлюванню.

Література:

1. Красуцький О.М. Особливості творення і функціонування фразеологізмів у офіційно-діловому та професійному мовленні. *Професійно-прикладні дидактики. Міжнародний науковий журнал*. Вип. 3. 2017. С. 136–141. URL: <http://188.190.33.55:7980/jspui/handle/123456789/439>
2. Скрипник Л.П. Фразеологія української мови. Київ : Перун, 1973. 280 с.
3. Дудик П.С. Стилїстика української мови : навч. посіб. Київ : Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.
4. Тихоненко О.В. Становлення фразеології офіційно-ділового стилю української мови. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*. Харків, 2018. Вип. 47. С. 99–107.
5. Сушко О.І. Фразеологія офіційно-ділового стилю української мови (на матеріалі документів першої половини ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ: нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2007. 19 с.
6. Мацюк З.О., Станкевич Н.І. Українська мова професійного спілкування : навч. посіб. Київ, 2006. 352 с.
7. Мова української юриспруденції : навч. посіб. / В.М. Пивоваров, О.М. Єракторіна, О.А. Лисенко та ін. Харків : Право, 2020. 330 с.
8. Бондаренко Н.В. Порушення лексичних норм та шляхи запобігання їх в українському мовленні старшокласників. *Українська мова і література в школі*. 2018. № 4. С. 16–21. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/714007>

Garbar I., Garbar A. Peculiarities of using phraseological units in business communication

Summary. The article highlights the semantics of various groups of phraseological units in oral and written business communication. It was established that the phraseological units of business speech are normative, standardized expressions with stable lexical composition and grammatical structure. Based on the study of a number of scientific works, it was found that according to the degree of lexicalization, phraseological units are divided into three groups: phraseological fusions, phraseological unities and phraseological combinations. It has been established that business speech is characterized by bookish verb-noun lexicalized combinations and phraseological noun combinations. Attention is focused on verb-noun combinations (split predicates), which are used instead of parallel one-word verb forms. Specific examples illustrate lexicalized combinations where slight desemantization of one component is possible. One cannot ignore the fact that terminological compounds and nomenclature names, which are devoid of any figurative elements, also belong to book combinations of business speech. It is noted that since oral business speech is less standardized than written speech, phraseological units and phraseological conjunctions (idioms) may occasionally be used in it, which introduce an element of informality into business communication.

Attention is focused on anormative phraseological units, the use of which leads to violations of the business speech semantics. It was found that the most important problem in the study of phraseological units is establishing their meanings. Typical phraseological errors were analyzed on actual linguistic material. It is noted that phraseological anormatives in business speech are the result of incorrect assimilation of their meaning, changes in lexical conjugation, distortion of form and composition.

Key words: business speech, phraseological units, idioms, lexicalized combinations, stable sayings, phraseological anormatives.